PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LIV

1995 - 1998

WARSZAWA 2001 VARSOVIE

Errata - ostatnie zdanie na s. 65 winno brzmieć:

W nieco większym zasięgu, między Bzurą, środkową Pilicą i Kamienną koncentrują się znaleziska dwóch innych typów zapinek, niemal nie znanych w pozostałych częściach kultury przeworskiej (Np. B. Balke 1976, s. 186nn., ryc. 15b, 31d, tabl VII,4; B. Balke, W. Bender 1991, s. 161, tabl. XIII,3.7; M. Olędzki 1992, s. 61nn.; 1995, s. 239nn.). Chodzi tu o lokalny wariant żelaznych zapinek kapturkowych ze sprężynką ukrytą w cylinderku, z masywnym kabłąkiem i szerokim grzebykiem, oraz podobne fibule bez grzebyka (Ryc. 8). Zapinki te, a szczególnie odmiana...

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LIV

Tom ten Redakcja dedykuje

Pani doc. dr hab. Teresie Węgrzynowicz

wieloletniej kierowniczce Działu Epoki Brązu PMA
i redaktorce „Wiadomości Archeologicznych"
w pięćdziesięciolecie Jej pracy
w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie

Redaguje zespół: mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny), prof. dr. hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego), mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr. hab. Teresa Węgrzynowicz (zastępczyni redaktora naczelnego)

Tłumaczenia: Anna Kinecka
Katarzyna Czarnecka, Jacek Andrzejowski

Rysunki: J. Andrzejowski, R. Dąbrowski, W. Gawrysiak-Leszczyńska, M. Jonakowski, A. Kamińska, L. Kobylińska, G. Nowakowska, A. Potoczny, M. Różycka, K. Stanek, P. Szymański, W. Wróblewski

Fotografie: M. Andrzejowska, P. Mastalerz, A. Ring, B. Tropiło, Archiwum PMA

Redakcja techniczna: Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie: Radosław J. Prochowicz, Jacek Andrzejowski

Rycina na okładce przedstawia kolię paciorków bursztynowych i szklanych
z Lubieszewa, pow. Nowy Dwór Gdański

WARUNKI PRENUMERATY „WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH"

Państwowe Muzeum Archeologiczne prosi o składanie przez odbiorców indywidualnych oraz instytucje zamówień na **stałą dostawę „Wiadomości Archeologicznych"**. Do przesyłki PMA dołączy fakturę z aktualną ceną detaliczną powiększoną o koszty przesyłki. Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa, tel. (22) 831 15 37. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury.

Adres redakcji:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: pma@pma.it.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol.) LIV

SPIS TREŚCI

Contents

Rozprawy

Wojciech Wróblewski, Chronologia względna wczesnośredniowiecznych grodzisk środkowego i dolnego biegu Liwca. Próba analizy w świetle badań geologiczno-geomorfologicznych 3
Relative chronology of early medieval earthworks on the Middle and Lower Liwiec (eastern Poland). Insights from the study of the region's geology and geomorphology

Konferencja

Jacek Andrzejowski, Konferencja *Kultura wielbarska a wschodnia strefa kultury przeworskiej* 23

Teresa Dąbrowska, Wschodnie tereny kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim 25
Eastern territories of the Przeworsk Culture in the Late Pre-Roman Period

Ewa Bokiniec, Uwagi na temat powiązań kultury oksywskiej z kręgiem jastorfskim i Europą Północną w świetle materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stanowisko 2, pow. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie 37
Some remarks on the connections of the Oksywie Culture with the Jastorf and the Nordic Cultures in the light of materials from the cemetery at Podwiesk site 2, on the Lower Vistula

Wojciech Mazurek, Materiały typu jastorfskiego ze stanowiska 5 w Wytycznie, gm. Urszulin, woj. lubelskie 49
Finds of the Jastorf type from Wytyczno site 5, in Eastern Poland

Jacek Andrzejowski, Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji 59
The Eastern Zone of the Przeworsk Culture – an attempt at definition

Katarzyna Czarnecka, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Oblinie, gm. Maciejowice, woj. mazowieckie 89
A cemetery of the Przeworsk Culture at Oblin, on the Middle Vistula

Katarzyna Rusin, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Niemirowie, gmina Mielnik, woj. podlaskie 101
A cemetery of the Przeworsk Culture at Niemirów, in Podlasie

Andrzej Kokowski, Ramy chronologiczne osadnictwa kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce 109
Chronological frames of the Przeworsk Culture in the south east of Poland

Wojciech Nowakowski, Żelazne zapinki kuszowate z podwiniętą nóżką w europejskim *Barbaricum* 129
Iron cross-bow tendril brooches in the European *Barbaricum*

Ewa Bokiniec, Wojciech Sosnowski, Wstępne wyniki badań cmentarzyska kultury wielbarskiej w Linowie, gm. Świecie n/Osą, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 6 147
A cemetery of the Wielbark Culture at Linowo, gm. Świecie nad Osą, woj. kujawsko-pomorskie, site 6. Preliminary report

Dyskusja 153

Odkrycia 157

Kronika 197

Wykaz skrótów 205

Niniejszy tom został opracowany i przygotowany do druku w czasie, gdy dyrektorem PMA i redaktorem naczelnym „Wiadomości Archeologicznych" był dr Jan Jaskanis.

dr Wojciech Brzeziński
dyrektor Państwowego Muzeum
Archeologicznego w Warszawie

OD REDAKCJI

Niemal wszystkie artykuły zamieszczone tomie LIV „Wiadomości Archeologicznych" napisane zostały przed wejściem w życie w Polsce reformy administracyjnej, tj. przed 1 stycznia 1999 roku. Redakcja wprowadziła w tych tekstach odpowiednie, w miarę możliwości dokładne zmiany, zatem wszystkie cytowane w tym tomie oznaczenia (gminy, powiaty i województwa) odnoszą się do o b e c n e g o podziału administracyjnego kraju.

Począwszy od tomu LIII Redakcja ujednoliciła zasady polskiej transliteracji tekstów pisanych cyrylicą, zgodnie z regułami stosowanymi w Bibliotece Narodowej (PN 83/N-01201 z dnia 1 lipca 1984 r.)

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych" prosi Autorów o dostarczanie tekstów na dyskietkach lub dyskach CD w edytorach Microsoft Word lub Word Perfect w postaci niesformatowanej (z wyjątkiem znaków tabulacji, wyśrodkowania, kursywy i pogrubienia). Dyskietce powinien towarzyszyć jeden egzemplarz wydruku, sformatowanego w sposób odpowiadający znormalizowanej stronie maszynopisu. Ilustracje mogą być nadal przygotowywane metodami tradycyjnymi lub dostarczane na dyskietkach w postaci plików TIFF w rozdzielczości 600 pt/cal. Procedura ta ułatwi szybsze przygotowywanie prac do druku w tradycyjnej dla „Wiadomości Archeologicznych" formie edytorskiej.

dr Wojciech Brzeziński
redaktor naczelny

wariantu Zbrojewsko. Kąty, w postaci pojedynczego pasma w górnej części główki wykonano na okazach z tulejkowatą główką z woj. wrocławskiego: wariantu Kujawki z Bożenia, gm. Wołów (*Op. cit.*: tabl. 31:463) i zbliżonej typologicznie do tego wariantu szpili z Bogusławic, gm. Oleśnica (*Op. cit.*: tabl. 32:472).

Szpile z tulejkowatą główką są datowane na schyłek II i początki III okresu epoki brązu, tj. BC–D (M. Gedl: Kultura..., 33–35; tenże: Die Nadeln..., s. 99, tabl. 60; tenże: Podkarpacka odmiana brązowych szpil z tulejkowatą główką, AAC XXIV, 1985, s. 93).

Szpile znalezione między osadą Dąb, gm. Skulsk i wsią Kijowiec, gm. Ślesin, pochodzą z mieszanej strefy kulturowej mogiłowo–trzcinieckiej. W ujęciu J. Dąbrowskiego (Oddziaływania śląsko-wielkopolskie na metalurgię kultury trzcinieckiej, [w:] Geneza kultury łużyckiej na terenie Nadodrza, Wrocław 1977, ryc. 1; tenże: Problem zróżnicowania kulturowego ziem Polski w starszej epoce brązu, PArch. 33, 1985, ryc. 19) nasze stanowisko leży przy samej wschodniej granicy tej strefy, według ustaleń B. Gedigi (*Op. cit.*, ryc. 66) – przy jej granicy zachodniej. Obie szpile reprezentują formy lokalne, powstałe w obrębie kultury mogiłowej (B. Gediga: *op. cit.*, s. 148, 150–151; M. Gedl: Kultura..., s. 27, 33, 85; tenże: Die Nadeln..., s. 54), najprawdopodobniej na Śląsku (J. Dąbrowski: Oddziaływania..., s. 209, ryc. 1; M. Gedl: Kultura..., mapa 2; tenże: Die Nadeln..., tabl. 45B, 48A; tenże: Podkarpacka odmiana..., ryc. 3; E. Kunawicz: *op. cit.*, s. 61–63).

Szpile wykopane koło urn na „żalcu", jak podaje metryczka, pochodzą najprawdopodobniej z obszaru cmentarzyska popielnicowego (*żale* lub *żalniki*, por. Z. Gloger: Encyklopedja Staropolska, t. 4, Warszawa 1903, s. 511; Ilustrowana Encyklopedja Trzaski, Everta i Michalskiego (oprac. S. Lam), t. 5, Warszawa 1928, kol. 1215; Trzaski, Everta i Michalskiego Encyklopedia Staropolska (oprac. A. Brückner), t. 2, Warszawa 1939, kol. 1015–1017).

Większość szpil wariantów Jeziora i Zbrojewsko pochodzi ze znalezisk luźnych lub grobów szkieletowych, a wyjątkowo ciałopalnych popielnicowych (M. Gedl: Die Nadeln..., s. 58–59, 96–97). Wielkość naszych zabytków wyklucza możliwość znalezienia ich w grobach popielnicowych (por. tamże: s. 59, nr 207, s. 96, nr 446). Być może pochodzą one z dwóch różnych grobów szkieletowych (wkładanym do grobów okazom z główkami tulejkowatymi nie towarzyszyły inne typy szpil, por. *op. cit.*: s. 99; M. Gedl: Podkarpacka odmiana..., s. 93), które albo były zniszczone przez użytkowników młodszego chronologicznie cmentarzyska popielnicowego albo nie zostały rozpoznane w trakcie odkrycia z powodu rozkładu lub złego stanu zachowania kości (por. tenże: Die Nadeln..., s. 87). Rozważania takie jednak, pozbawione materiału dowodowego, pozostają wyłącznie spekulacjami.

Niestety w czasie badań powierzchniowych, przeprowadzonych w 1985 r. na obszarze 52–41 w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, między interesującymi nas miejscowościami nie zidentyfikowano cmentarzyska ciałopalnego (według danych Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

Obie szpile, niefunkcjonalne z powodu swojej długości, mogły mieć znaczenie prestiżowe, stanowiąc tzw. reprezentacyjne szpile kultury mogiłowej (por. J. Dąbrowski: Problem..., s. 128).

Grażyna Orlińska

Kolejne, przypadkowo odkryte groby z cmentarzyska w Warszawie–Zerzniu, stan. 4

W czerwcu 1993 roku p. Bogdan Szuszman, właściciel posesji przy ul. Wiązanej 9a w Warszawie–Zerzniu powiadomił Konserwatora Zabytków Archeologicznych m. st. Warszawy o odkryciu grobu kloszowego podczas kopania rowu fundamentowego pod budynek mieszkalny. W wyniku przeprowadzonych prac ratowniczych stwierdzono, że odkopany przypadkowo grób należy niewątpliwie łączyć z już znanym (stan. 4) i eksplorowanym cmentarzyskiem kultury grobów kloszowych, na którym w 1985 roku przerwano badania wskutek postępującej zabudowy terenu (por. M. Andrzejowska, T. Węgrzynowicz: Osadnictwo z epoki brązu i cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Warszawie–Zerzniu, WA LIII/1, 1993–1994 (1995), s. 57–111). Materiały z tego cmentarzyska znajdują się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie pod nr inw. III/5861.

Grób oznaczony numerem 65 zlokalizowano na nie przebadanej, zajętej pod zabudowę części pola, w pobliżu zespołu dwóch grobów (62 i 63), również przypadkowo wykopanych przez właścicieli sąsiedniej działki już po zakończeniu badań systematycznych (Ryc. 1). Grób został przez odkrywców całkowicie odsłonięty i oczyszczony z ziemi (Ryc. 2), nie było więc możliwe stwierdzenie, czy posadowiony został w widocznej jamie grobowej. Szczątki ciałopalne znajdowały się w dobrze zachowanej popielnicy, która nakryta była odwróconą misą a następnie kloszem. Klosz obłożony był ściśle przylegającymi do jego ścianki skorupami innego naczynia, ułożonymi wylewem do dołu. Popielnica i częściowo klosz stały na dwuwarstwowej podkładce ze skorup (Ryc. 3), których część pochodziła z naczynia okładającego klosz. Grób zbadano wykonując dokumentację fotograficzną kolejnych etapów eksploracji. Popielnica wraz z zawartością przekazana została do analizy do Pracowni Antropologicznej PMA. W trakcie warstwowej eksploracji popielnicy wśród szczątków ciałopalenia znalezione zostały fragmenty kolczyka z drutu brązowego.

W czerwcu 1996 roku do konserwatora wpłynęło kolejne zgłoszenie, tym razem od właściciela posesji przy ul. Wiązanej 7. Informacja dotyczyła odkrycia grobu kloszowego w trakcie prac ziemnych prowadzonych w ogrodzie. W wyniku podjętej interwencji terenowej stwierdzono, że nowo odkryty grób umiejscowiony był w pobliżu narożnika tarasu budynku mieszkalnego stojącego na nie przebadanej części pola.

W chwili, gdy przystępowano do eksploracji obiektu, w dole o średnicy ok. 60 cm, na głębokości ok. 50 cm od poziomu ziemi, w żółtym piasku widoczne było dno dużego naczynia. W trakcie poszerzania dołu ukazało się dno następnego klosza, posadowionego tuż przy pierwszym. Odległość środków obu den wynosiła 31–32 cm. Odsłonięto oba klosze wykonując dokumentację fotograficzną.

Groby oznaczono w kolejności odkrycia numerami 66 i 67 (Ryc. 4). Silnie spękany klosz z grobu 66 zdejmowano fragmentami. Pod kloszem znajdowała się przewrócona na bok popielnica nakryta misą lub ułamkiem misy zwróconej prawdopodobnie wylewem ku górze. Oba naczynia znajdowały się w bardzo złym stanie. Misa (ułamek) przed wydobyciem z grobu uległa całkowitemu rozpadowi. Popielnica zawierała niewielką ilość drobnych, przepalonych kości koncentrujących się przy dnie naczynia.

Zachowany w doskonałym stanie klosz z grobu 67 wyjęto w całości wraz z osadzoną pod nim w piasku popielnicą, która nakryta była misą wstawioną w wylew. Popielnica zawierała silnie przepalone, częściowo zwęglone kości.

Inwentarze grobów

W opisie naczyń zastosowano oznaczenia typologiczne wg klasyfikacji T. Węgrzynowicz (Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki, WA XLIX/1, 1984/1988 (1988), s. 3–16). Analizę antropologiczną szczątków kostnych wykonała prof. A. Wiercińska.

Grób 65. **1.** Klosz. Głęboka misa typu B_1IV (przy założeniu prawidłowej rekonstrukcji dennej części naczynia) lub garnek typu A_1IV. Naczynie szerokootworowe, z karbowaną krawędzią. Obie pow. brązowe, zewn. chropowacona, wewn. gładzona. Wys. ok. 26,5 cm; średn.: dna ok. 10 cm, brzuśca 32,5 cm, wylewu 28–28,5 cm (Ryc. 5e). **2.** Popielnica. Garnek A_1IVc ze słabo wyodrębnionym dnem i lekko karbowaną krawędzią. Pow. zewn. jasnobrunatna, chropowacona, pow. wewn. brunatnoszara, gładzona. Wys. 20,5 cm, średn.: dna 9,3 cm, brzuśca 20 cm, wylewu 17,3 cm (Ryc. 5h). **3.** Misa B_2I z lekkim wgięciem pod nieznacznie wywiniętą krawędzią. 2 pseudouszka, rozmieszczone nieco niesymetrycznie, z „wąsami" u dolnej nasady. Przy jednym uszku 2 wyrostki wyciągnięte z krawędzi. Pomiędzy uszkami, po jednej stronie naczynia, nieregularny ornament w postaci krótkiego, pojedynczego i (po przerwie) dłuższego, podwójnego pasma dołków stempelkowych. Obie pow. gładzone, zewn. brązowa, wewn. brunatna. Wys. 6,5–6,8 cm,

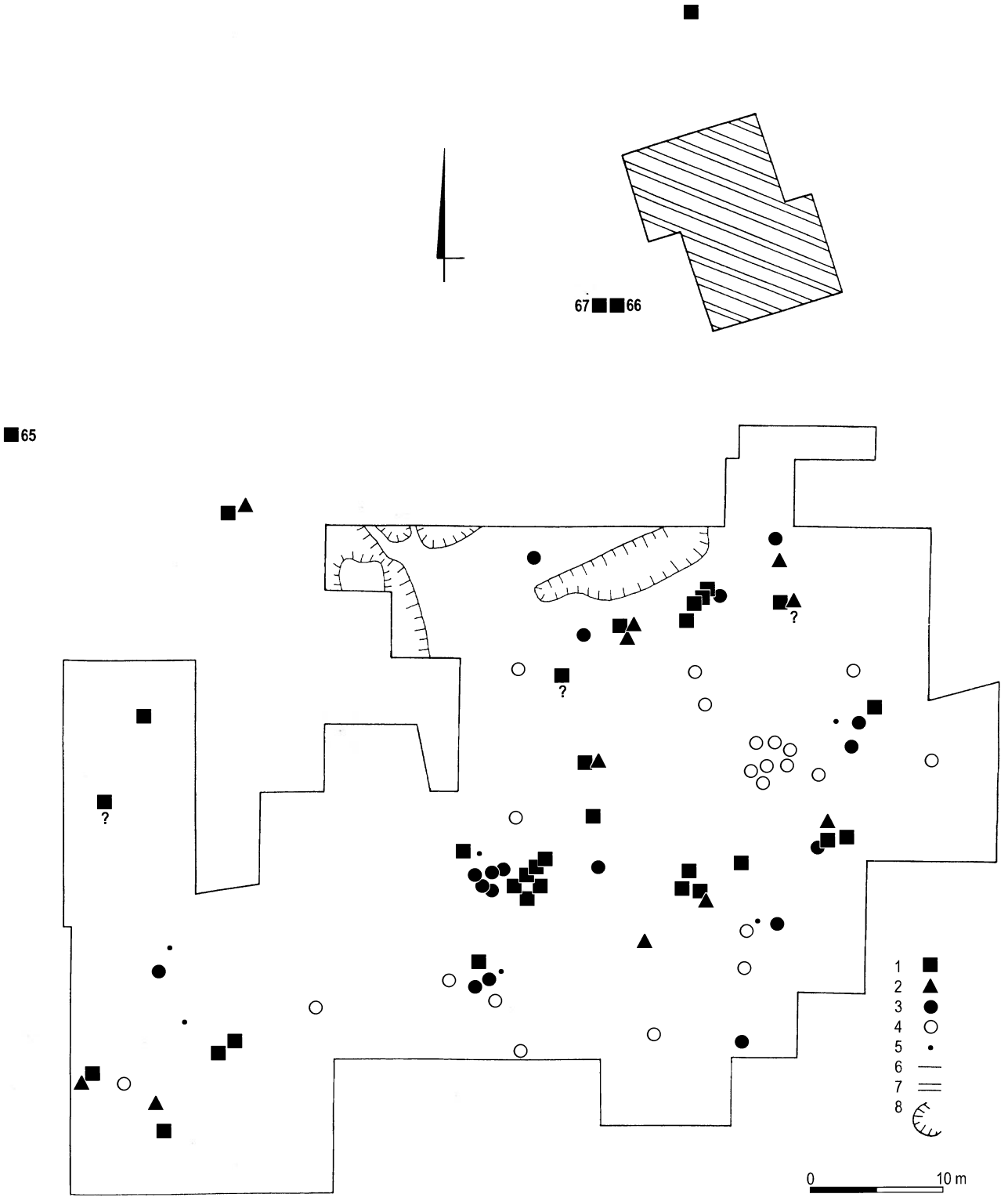

Ryc. 1. Warszawa–Zerzeń, stan. 4. Plan zbiorczy cmentarzyska z zaznaczonym usytuowaniem grobów 65–67. Grób kloszowy (1); grób popielnicowy (2); grób bezpopielnicowy (3); jama (4); skupisko kości (5); granica obszaru zbadanego systematycznie (6); zabudowania (7); zniszczenia (8)

Ryc. 2. Warszawa–Zerzeń, stan. 4. Widok grobu 65 po odkryciu. (Fot. P. Masztalerz)

Ryc. 3. Warszawa–Zerzeń, stan. 4. Widok grobu 65 w trakcie eksploracji. (Fot. P. Masztalerz)

średn.: dna 6,5 cm, wyl. 17,5 cm (Ryc. 5i). **4.** Naczynie zrekonstruowane z fragmentów okładających klosz. Garnek A_1Vc, bez dna. Gładzona szyjka oddzielona od chropowaconego brzuśca pasmem dołków stempelkowych i trzema parami (1 utrącona) płaskich guzków. Pow. zewn. brązowa z czarnymi plamami na szyjce, wewn. czarna. Wys. zach. ok. 29 cm, średn.: brzuśca 28,5 cm, wylewu 21 cm (Ryc. 5a). **5.** Podkładka pod popielnicę. 2 fr-ty części przykrawędnej i 1 fr-t brzuśca dużego naczynia o pow. zewn. chropowaconej, brązowej z czarnymi plamami, wewn. szarobrązowej, gładzonej. Krawędź lekko karbowana. **6.** 4 fr-ty kolczyka w postaci otwartego kółka z brązowego drutu o zaostrzonych końcach. Średn. drutu ok. 0,1 cm (Ryc. 5c). **7.** Kości dziecka w wieku *infans* I środkowy.

Zespół XIII: groby 66 i 67 – kloszowe, posadowione w odległości kilkunastu cm od siebie. Jama grobowa niewidoczna.

Grób XIII/66. **1.** Klosz. Garnek zapewne typu A_1III lub IV odmiany c. Górna część zniszczona, dno od wewnątrz nierówne. Pow. zewn. brązowa, grubo chropowacona, wewn. czarna, w górnej części brązowa, gładzona. Powyżej największej wydętości brzuśca zachowane pozostałości dwóch (z trzech lub czterech) krótkich, poziomych, karbowanych listewek. Wys. zach. 34 cm; średn. dna 15 cm; brzuśca 30 cm (Ryc. 5d). **2.** Popielnica. Fragment garnka typu A_1Ic. Pow. gładzone, zewn. brązowo-ceglasta, częściowo zniszczona, wewn. czarna. Poniżej nasady szyjki zachowane dwie grupy ornamenty w postaci par ukośnych i pionowych żłobków nacinanych ostrym narzędziem, odchodzących od niewielkich, prostokątnych wgłębień. Wys. zach. 17,5 cm; średn. dna 9 cm; brzuśca 21 cm (Ryc. 5b). **3.** Kości dziecka w wieku *infans* I wczesny.

Grób XIII/67. **1.** Klosz. Garnek typu A_1IVc. Pow. zewn. brązowa z ciemnymi przebarwieniami, chropowacona z wyraźnymi śladami ukośnego obmazywania palcami. Pow. wewn. szarobrunatna, gładzona. Krawędź karbowana, lekko wywinięta na zewnątrz. Wys. 33 cm; średn.: dna 13 cm, brzuśca 31 cm, wylewu 27 cm (Ryc. 5j). **2.** Popielnica. Garnek typu A_1IVc, niesymetryczny. Pow. zewn. jasnobrązowa z ceglastymi plamami, chropowacona, ze śladami obmazywania palcami. Krawędź nieznacznie karbowana, dno silnie wyodrębnione. Wys. 23–24 cm; średn.: dna 11 cm, brzuśca 22,5 cm, wylewu 17,5–19 cm (Ryc. 5f). **3.** Misa typu B_1I z lekkim wgięciem pod krawędzią. Pow. jasnobrązowe z ciemnymi i ceglastymi plamami. Wokół dna, po stronie zewnętrznej, 4 grupy składające się z dwóch lub trzech kolistych dołków stempelkowych. Wys. 7,3–8,3 cm; średn.: dna 6,5 cm, wylewu 20,5 cm (Ryc. 5g). **4.** Kości dwojga dzieci w wieku infans I wczesny i *infans* I środkowy.

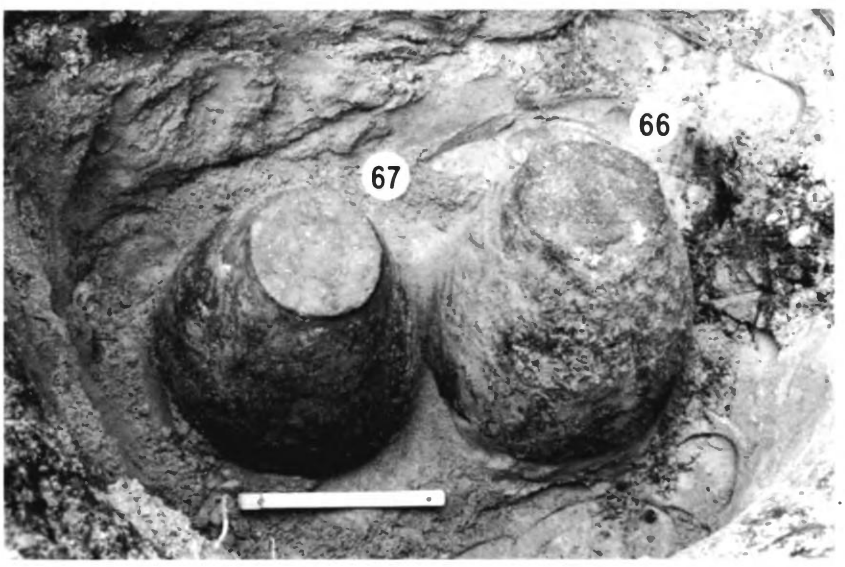

Ryc. 4. Warszawa–Zerzeń, stan. 4. Widok grobów 66 i 67 po odsłonięciu. (Fot. M. Andrzejowska)

Konstrukcja i wyposażenie grobów nie odbiegają zasadniczo od zwyczajów sepulkralnych znanych już z tego cmentarzyska. Należy do nich również stosowanie wykładek ceramicznych i obkładanie popielnicy czy klosza ułamkami naczyń (T. Węgrzynowicz: *op. cit.*, s. 96). Przykładem mogą być groby popielnicowe 58 i 62, w których skorupy zastosowano do stworzenia obudowy w formie pseudokloszy. W omawianym tu grobie 65 za wyjątkowe można uznać jedynie niezwykle staranne obudowanie klosza fragmentami naczynia w układzie odtwarzającym jego pierwotny kształt. Z rekonstrukcji obu naczyń wynika, że zbyt niski klosz nie mógł całkowicie osłonić popielnicy nakrytej misą, mimo że krawędź jego wspierała się na misowato ułożonych skorupach wykładki. Z drugiej

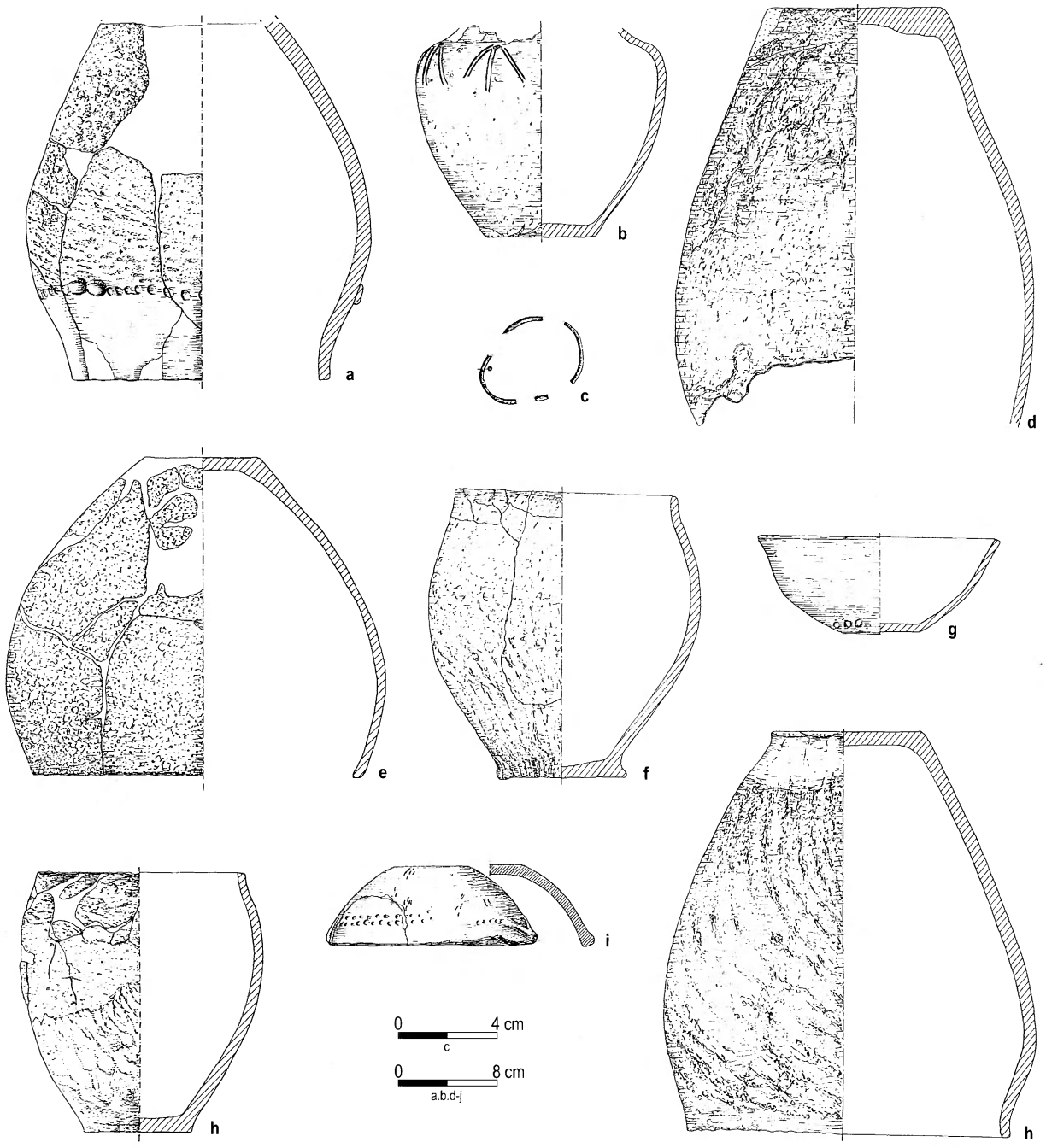

Ryc. 5. Warszawa–Zerzeń, stan. 4. Ceramika (a, e, h, i) i fragmenty kółka brązowego (c) z grobu 65; ceramika z grobów 66 (b, d) i 67 (f, g, j)

strony, w otoczeniu grobu i wśród skorup odłożonych przez odkrywców znajdował się tylko jeden fragment dna klosza. Można więc również domniemywać, że do konstrukcji grobu wykorzystano naczynie z uszkodzonym dnem, z czego wynikała konieczność dodatkowego zabezpieczenia pochówku.

Groby 66 i 67 wystąpiły w bezpośrednim sąsiedztwie. Z cmentarzyska zerzeńskiego znanych jest już 12 zespołów składających się z kilku umiejscowionych obok siebie grobów (*Op. cit.*, s. 97 n.). Bliskie posadowienie omawianych tu grobów i brak jakichkolwiek śladów zaburzeń wynikających z celowego lub przypadkowego zakopania grobu młodszego obok starszego nasuwa wniosek o ich równoczesnym złożeniu.

Naczynia z zaprezentowanych tu grobów mają swoje analogie w ceramice z innych obiektów cmentarzyska. Bliskie odpowiedniki kloszy z grobu 65 i 67 i popielnicy z grobu 67 można wskazać we wspomnianych już grobach 62 i 63 oraz w odkrytym również przypadkowo grobie 64 (*Op. cit.*, odpowiednio ryc. 51a, 53d i 53c). Pomysł ozdobienia chropowaconego naczynia (klosz z grobu 66) poziomymi, karbowanymi listewkami odnajdujemy – choć w innym układzie – na naczyniu z grobu 62 (*Op. cit.*, ryc. 51e). Na kilku naczyniach z cmentarzyska odnajdujemy takie same elementy zdobnicze (choć związane z naczyniami mniejszymi, całkowicie gładzonymi) jak na naczyniu okładającym klosz z grobu 65 (*Op. cit.*, ryc. 28b,e,i,l). Pojedyncze i podwójne pasma dołków stempelkowych, wyrostki na krawędziach, „wąsy" zdobiące dolną nasadę uszek występują na licznych egzemplarzach mis. Zdobienie części przydennej misy odciskami stempelka zarejestrowano już (w postaci pasma drobnych dołeczków okalających krawędź dna) na naczyniu z grobu 54 (*Op. cit.*, ryc. 42f). Jedynie ornamentyka popielnicy z gr. 66 nie znajduje bezpośredniej analogii wśród naczyń

dotychczas znanych z cmentarzyska, choć wyobrażony na niej motyw potrójnych „wąsów" pojawił się wielokrotnie.

Druciki brązowe, zapewne pozostałości ozdób, m. in. kolczyków, również znane są z kilku grobów cmentarzyska (*Op. cit.*, ryc. 15h–k, p, o).

Groby 66 i 67 znalazły się jeszcze w strefie występowania obiektów wyznaczonej przez poprzednie znaleziska. Natomiast grób 65 jest najdalej na zachód położonym, znanym obiektem cmentarzyska. Znajduje się na obszarze znacznie rozrzedzonego występowania grobów, będącym prawdopodobnie peryferią nekropoli. Ocena maksymalnego zasięgu grobów w tej części stanowiska jest jednak niemożliwa i nadal można spodziewać się przypadkowych odkryć, dokonywanych w trakcie prac ziemnych.

Mirosława Andrzejowska

Zbiór zabytków z młodszego okresu przedrzymskiego z Podwieska stan. 2(?), pow. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie

W zbiorach Muzeum w Grudziądzu znajduje się zespół kilkunastu zabytków brązowych, żelaznych i szklanych z młodszego okresu przedrzymskiego (inw. MG/A/452 – *fragmenty fibul brązowych, żelazn., fragmenty nieokreślonych przedmiotów żel. i brąz., ułamek noża żel.(?), ułamki paciorków szklanych zielonych z jaśniejszymi żyłkami*). Zgodnie z wpisem w Księdze Inwentarzowej przedmioty te zostały znalezione przez M. Tuszyńskiego w trakcie badań powierzchniowych w dniu 22 VIII 1963 r. w Podwiesku, pow. Chełmno, zaś lakoniczny opis miejsca ich pozyskania – *grób jamowy (powierzchnia)* – wskazuje, że stanowią one zespół zwarty. W archiwum Muzeum w Grudziądzu brak obecnie jakiejkolwiek dokumentacji, którą można byłoby łączyć z tym odkryciem, zachowały się natomiast informacje na temat badań wykopaliskowych, jakie M. Tuszyński prowadził od 6 do 27 VIII 1963 r. na cmentarzysku kultury pomorskiej w Podwiesku, stan. 1 i odkrytych wówczas 4 nowych stanowiskach

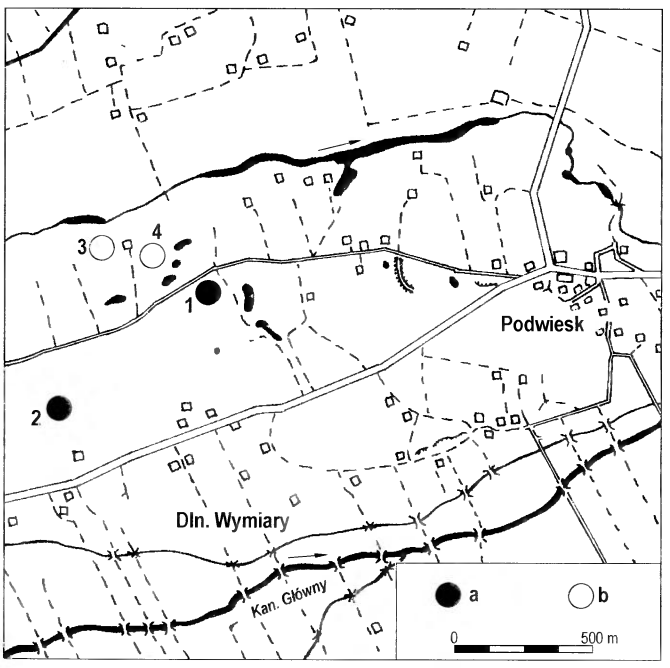

Ryc. 1. Stanowiska z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu rzymskiego w rejonie Podwieska i Dolnych Wymiarów, woj. kujawsko-pomorskie, wg badań AZP. Cmentarzysko (a); osada (b). 1 – Podwiesk stan. 2; 2 – Dolne Wymiary stan. 10 (wg Janikowskiego Podwiesk stan. 7); 3 – Dolne Wymiary stan. 1 (wg Janikowskiego Podwiesk stan. 8); 4 – Dolne Wymiary stan. 5

archeologicznych w Podwiesku, Dolnych Wymiarach i Kolenku. Jedno z nich miało, zdaniem odkrywcy, *wyraźne cechy cmentarzyska z młodszego okresu lateńskiego* (M. Tuszyński: Z prac archeologicznych grudziądzkiego Muzeum 1962–1964, „Informator Muzeum w Grudziądzu" V/9-10, 1964, s. 110). Autor notatki nie precyzuje niestety bliżej, w jakiej miejscowości znajduje się to stanowisko, jakie materiały pozyskano w trakcie powierzchniowej penetracji ani też na jakiej podstawie określono jego chronologię. M. Tuszyński podaje, że informacje o tym odkryciu zostały przekazane Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w Bydgoszczy, jednak w trakcie poszukiwań w archiwach Wojewódzkich Oddziałów Służby Ochrony Zabytków w Bydgoszczy i w Toruniu nie udało mi się natrafić na żadne materiały dotyczące tego stanowiska.

Zabytki zainwentaryzowane pod numerem MG/A/452 znaleziono zapewne na jednym ze stanowisk z rejonu Podwieska i Dolnych Wymiarów (Ryc. 1), prawdopodobnie na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2 – J. Janikowski, autor późniejszych badań wykopaliskowych podkreśla fakt odkrycia tej nekropoli właśnie przez M. Tuszyńskiego. W sprawozdaniu z 1963 r. informuje on o odkryciu przez Tuszyńskiego 4 nowych stanowisk, *z czego jedno jest prawdopodobnie cmentarzyskiem (groby jamowe) z młodszego okresu lateńskiego (fragm. fibul brązowych i żelaznych, fragm. paciorka z kolorowego szkła z różnobarwnymi żyłkami)* (J. Janikowski: Sprawozdanie z badań ratowniczych w Podwiesku pow. Chełmno, [w:] Sprawozdania z badań archeologicznych prowadzonych na terenie województwa bydgoskiego w r. 1963 przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy, Konserwatora Zabytków Archeologicznych na wojew. bydgoskie, Bydgoszcz 1963, s. 14–15 – m-pis w Muzeum Okręgowym w Toruniu). W sprawozdaniu z 1964 r., pisząc o odkryciu stan. 2 Janikowski wspomina, że Tuszyński *znajdował na opisywanym cmentarzysku luźny materiał w postaci fragmentów ceramiki, 2 zapinki brązowe i spalone kości* (tenże: Sprawozdanie z badań ratowniczych w Podwiesku pow. Chełmno, [w:] Sprawozdania z badań archeologicznych prowadzonych na terenie województwa bydgoskiego w r. 1964 przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1964, s. 4–5 – m-pis w Muzeum w Grudziądzu), jednak informacji tej nie powtarza w publikacji z 1971 r. (tenże: Z badań na stanowisku 2 w Podwiesku, pow. Chełmno, SprArch. XXIII, 1971, s. 117, przypis 1). Ten brak precyzji sugeruje, że Janikowski znał tylko część materiałów, jakie znalezione zostały przez Tuszyńskiego. Zbieżność opisu fibul i paciorków w sprawozdaniu z 1963 r. z zapisem w Księdze Inwentarzowej Muzeum w Grudziądzu zdaje się wskazywać, iż opisywany zbiór zabytków pochodzi właśnie ze stan. 2 w Podwiesku, a nie innego współczesnego obiektu z rejonu tej miejscowości (Ryc. 1).

W skład omawianego zbioru zabytków z badań M. Tuszyńskiego w 1963 r. wchodzą: **1.** Silnie profilowana zapinka z brązu, z plastycznym wyobrażeniem głowy zwierzęcia (być może psa lub wilka). Dług. 7,4 cm (Ryc. 2a). **2.** Fr-t zapinki z brązu, o wysoko wysklepionym kabłąku i dolnej cięciwie, prawdopodobnie typu N lub O wg Kostrzewskiego. Dług. 2,2 cm (Ryc. 2b). **3.** Nóżka zapinki z brązu z ażurową pochewką, prawdopodobnie typu N lub O wg Kostrzewskiego; być może część fibuli nr 2. Dług. 3,2 cm (Ryc. 2c). **4.** 2 fr-ty kółka z brązu, zdobionego na zewnętrznej powierzchni potrójnym rzędem guzków; na powierzchni ślady stopionego szkła. Średn. zewn. 4 cm, średn. wewn. 2,9 cm, grub. 0,6 cm (Ryc. 2d). **5.** 3 f-ty taśmy z brązu, prawdopodobnie od klamry lub klamer do pasa. Na jednym po stronie zewnętrznej zachowane wzdłużne żłobkowania, na drugim pogrubiona zewnętrzna krawędź. Grub. taśmy 0,1–0,2 cm (Ryc. 2f). **6.** Fr-t łańcuszka z brązu – zachowane jedno całe owalne ogniwko i ułamki dwóch kolejnych. Wym. ogniwka 0,9×0,7 cm, grub. drutu 0,2 cm (Ryc. 2e). **7.** Zachowany fragmentarycznie żelazny nit umba(?). Wym. 1,5×1,8 cm, grub. blachy 0,3 cm (Ryc. 2g).

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

AAC – „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB – „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
APolski – „Archeologia Polski", Warszawa
AR – „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK – „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr. – „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ – „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
FAP – „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch. – „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch. – „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV – „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM – „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA – Kratkie soobščenija Instituta archeologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch. – „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS – „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW – „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA – „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP – „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA – „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch. – „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt – „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich – Prahistoria ziem polskich, tom I: Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: Neolit (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: Późny okres lateński i okres rzymski (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia – „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg i.Pr.
PSAS – „Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland", Salisbury
PZ – „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch. – „Recherches Archéologiques", Kraków
RB – „Rocznik Białostocki", Białystok
RO – „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
SJahr. – „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA – „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArch – „Sovetskaja Archeologia" (Советская археология), Moskva
SprArch. – „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA – „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW – „Z otchłani wieków", Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2001. Wydanie I. Nakład 600 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa